

De held van het verhaal. Achilles in Oudheid en Middeleeuwen

De held van het verhaal
Achilles in Oudheid en Middeleeuwen

Statius' *Achilleïs* en Konrad von Würzburgs *Trojanerkrieg*

Vertaling, inleidingen en commentaar door Rob Brouwer

Met medewerking van Erika Langbroek en Francis Brands

Primavera Pers, Leiden 2017

© Rob Brouwer, Erika Langbroek en Francis Brands

ISBN 978-90-5997-241-4

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior permission of the publisher.

Vormgeving: Primavera Pers

Afbeelding omslag: *Peleus vertrouwt zijn zoon Achilles toe aan de centaur Chiron*, lekythos, ca. 500 v.Chr., Nationaal Archeologisch Museum, Athene.

Inhoudsopgave

Algemene inleiding 7

Catullus' *Epyllion* (Carmen 64 – De bruiloft van Peleus en Thetis) 25

Inleiding 25

Latijnse tekst en vertaling 26

Aantekeningen en commentaar bij Catullus' *Epyllion* (Carmen 64) 50

Statius' *Achilleïs* 55

Inleiding: Statius' *Achilleïs*, een unieke biografie in epische vorm 55

Latijnse tekst en vertaling 58

Aantekeningen en commentaar bij *Achilleïs* 121

Een keuze uit Konrad von Würzburgs *Trojanerkrieg* 133

Inleiding 133

Fragmenten uit Konrad von Würzburgs *Trojanerkrieg* 141

Post scriptum 156

Beknopte bibliografie 157

Register 158

*Peleus brengt zijn zoontje Achilles naar de centaur Chiron, kolonettenkrater
uit de omgeving van de Antimenes-schilder, ca. 520-510 v.Chr.,
Antikemuseum im Schnoor, Bremen.*

Algemene inleiding

In dit boek worden aan de hand van twee klassiek Latijnse en enige fragmenten van Middelhoogduitse epische teksten aspecten belicht van de receptie van het Achilles-personage in de literatuur van oudheid en middeleeuwen. De beide antieke teksten, een *epyllion* (*carmen* 64) van Catullus (84-45 v.Chr.) en het onvoltooide epos *Achilleïs* van de epische dichter Statius (ca. 40-96 n.Chr.) zijn vertaald en van commentaar voorzien, dit laatste tegen de achtergrond van Homerus' *Ilias*. In dit werk wordt Achilles voor het eerst getypeerd: hij vervult een (problematische) hoofdrol in de oorlog om Troje. Welke kenmerken van het karakter waarmee hij daar wordt gepresenteerd hebben hem de ambivalente rol verschaft, waardoor hij in verscheidene opzichten de 'onsterfelijkheid' deelachtig werd? Daarmee wil niet gezegd zijn dat hij het zelf niet ambieerde in termen van heldhaftigheid te worden beoordeeld – het wordt immers als een kenmerk van zijn heldendom beschouwd dat hij in het geval van de keuze die hem werd voorgelegd tussen een lang en roemloos en een kort maar roemrijk leven, zonder aarzelen zelf voor het laatste had gekozen. Het is evenwel opmerkelijk dat er niet één (Attische) tragedie, nee, zelfs geen enkel los overgeleverd fragment daarvan, bekend is waaruit zou kunnen blijken dat Achilles ooit als een 'tragisch' personage is gepresenteerd. Evenmin is dat het geval in de teksten die de kern van dit boek vormen.

Een bijzondere ontmoeting

In *canto* 26 van het *Inferno* van de *Goddelijke Komedie* van Dante wordt het ik-personage, dat door de schim van de antieke dichter Vergilius door de Onderwereld wordt gegidst, geconfronteerd met twee aldaar bestrafte schimmen. Het blijkt te gaan om twee personages uit de antieke mythologie, die er beiden in geslaagd waren, zo verneemt de lezer, de Grieken die betrokken waren bij de strijd om Troje van "kwaadaardige adviezen" te voorzien: Diomedes en Ulixes (Odysseus). Over de eerste komen we in het *canto* slechts aan de weet dat hij betrokken was bij de bouw van het paard van Troje, maar zelf komt hij in Dante's tekst niet aan het woord. We zullen echter later zien dat zijn vermelding als zodanig toch niet betekenisloos is. Ulixes wordt evenwel, op verzoek van het ik-personage, in de gelegenheid gesteld om een uitvoerig relaas te doen van (naar aanvankelijk het geval lijkt te zijn) zijn lotgevallen die hem het leven hebben gekost en, zo schijnt het, hem de plek in de Onderwereld hebben bezorgd,

waar Dante en zijn gids hem zojuist hebben aangetroffen. De schim Ulixes vertelt de beide reizigers dan dat hij na de inname van Troje in het geheel niet naar huis – naar Ithaca en zijn vrouw Penelope – is teruggekeerd, maar in gezelschap van een aantal andere avontuurlijk ingestelde Troje-veteranen de wijde wereld is ingetrokken, om uiteindelijk in het zicht van de Louteringsberg jammerlijk om te komen.

Van deze zonderlinge versie van Ulixes' lotgevallen zijn in de periode van de aan Dante's *Komedie* voorafgaande verwerkingen van antieke verhaalstof slechts zeer geringe sporen te vinden. Toch hebben we hier wel degelijk met iets uitzonderlijks te maken. Er is namelijk geen sprake van dat middeleeuwse vertellers alles uit hun denken voorstellingswereld zouden hebben gebannen wat herinnerde aan de heidense wereld en wereldbeschouwing. Alleen al Dante zelf is een welsprekend bewijs van het tegendeel. Wij weten al dat het antieke personage Diomedes met Ulixes de context deelt van de antieke Trojestof, in het bijzonder het bedenken van de list met het paard, een episode waarover Homerus overigens niet in de *Ilias* maar in de *Odysee* verslag had gedaan. Dat gebeurde in een roerende passage waarin de op huis aan varende Ulixes van een professionele zanger het verhaal verneemt over de inname van Troje met behulp van het paard, een idee waaraan Ulixes zelf niet vreemd was geweest. Op dit punt dient men zich evenwel te realiseren dat in de West-Europese wereld alle contact met en kennis van wat wij de klassieke oudheid noemen via het Latijn bewaard was gebleven – Grieks kende men niet meer (*Graecum non legitur* was de gebruikelijke formulering). Wat Diomedes betreft, betekent dit dat Dante, ook al was hij niet uit eigen lectuur bekend met de Griekse tekst van de *Ilias*, toch geweten kan hebben dat Diomedes door Homerus doorgaans wordt aangeduid als de zoon van ene Tydeus. Dat maakt deze passage in *Inferno* 26 (om die draad weer op te vatten) extra interessant. Wat wil namelijk het geval?

Een in de middeleeuwen goed bekend klassiek Latijns epos van de hand van Publius Papinius Statius, getiteld *Thebaïis*, was gewijd aan de mythologische verhaalstof rond koning Oedipus van Thebe, en wel in het bijzonder aan de opvolgingsstrijd tussen zijn beide zoons Eteocles en Polynices. De laatstgenoemde kon daarbij rekenen op de steun van ondermeer de hier bedoelde Tydeus, die zich als een held van het eerste garnituur ontpopt, maar dat, bij Statius, wel met de dood bekoopt.

Wanneer we nu terugkeren naar het 26e *canto* van Dante's *Inferno* dan stuiten we in het verband waarvan hier sprake is op twee relevante eigenaardigheden. De eerste betreft de vermelding van het vuur waarin Ulixes' en Diomedes' schimgedaanten *samen* branden. Dit houdt een onmiskenbare toespeling in op Statius' *Thebaïis*. Aan het einde daarvan wordt namelijk vermeld hoe, na de beëindiging van de broederkrijg, de vlammen van de brandstapel waaraan de stoffelijke resten van de broers werden prijs-

gegeven zo ver mogelijk uiteen weken, ter demonstratie van hun onderlinge afkeer. Het is curieus dat de vergelijking in Dante's canto geen betrekking heeft op het *feitelijke* lot van beide broers (toentertijd) op de brandstapel, maar op de toestand van de schimmen van Ulixes en Diomedes. In de *Ilias* koesteren Ulixes en Diomedes juist uitgesproken vriendschappelijke gevoelens voor elkaar en opereren zij graag in elkaars gezelschap.

Er is in hetzelfde canto van Dante's *Komedie* nog een reminiscentie aan Statius te vinden, en wel aan zijn onvoltooid gebleven *Achilleïs*, een tekst die in het middeleeuwse onderwijs een nog veel belangrijker rol vervulde dan diens *Thebaïis*. Ik doel op de passage waarin sprake is van een list van Ulixes die "Deidamia nog steeds om Achilles treuren doet" (Inf. 26, 61-62). Voor een goed begrip van deze mededeling is het echter noodzakelijk eerst in te gaan op de complexe kenmerken van het begrip 'held' in de antiek-homerische context.

Heldendom in de antieke mythen

Het eerste woord van de Europese verteltraditie, die een aanvang neemt met de *Ilias*, is *mênis*: 'woede, toorn, wrok'. Pas aan het einde van de versregel die daarmee begint vernemen we om wiens woede het gaat: die van Peleus' zoon Achilles. Deze vervult een hoofdrol in de epische strijd rond en om Troje, maar niet op een manier die hem typeert als eenvoudigweg de sterkste of de moedigste van allemaal. Hij is vanaf het begin op een unieke manier aanwezig en het eerste woord van het epos lijkt hem van meet af aan te typeren. Om daarover het verhaal te kunnen doen, roept de dichter in de eerste regel de hulp van de godin, te weten de Muze, in. Achilles' wrok betreft een kwestie van prestige en status, maar op het eerste gezicht niet een van het kaliber waaraan men bij die termen al gauw denkt. Wat op het spel staat is namelijk 'slechts' het bezit van een door Achilles in de omgeving van Troje krijgsgevangen gemaakt meisje, *Briseïs* geheten. De opperbevelhebber van de Grieken, Agamemnon, heeft zijn zinnen op haar gezet als compensatie voor het door hém buitgemaakte meisje *Chriseïs*. Agamemnon heeft *Chriseïs* namelijk moeten afstaan aan haar vader *Chryses*, een Trojaanse priester van Apollo: de goddelijke wraak die zich als reactie op Agamemnons daad had voltrokken was van dien aard – een verschrikkelijke ziekte had talloze slachtoffers geëist in het Griekse kamp – dat de opperbevelhebber zich uiteindelijk gedwongen had gezien het meisje aan haar vader te retourneren. Op een rumoerige vergadering eist Agamemnon echter van Achilles dat deze erin berust zijn *Briseïs* af te staan. Maar Achilles peinst daar niet over en doet bij zijn moeder, de zee-godin *Thetis*, zijn beklag over het onrecht dat hem door koning Agamemnon dreigt te worden aangedaan. De wraakzucht (*mênis*) die zich van Achilles meester maakt, doet

hem weigeren om verder nog aan de strijd om Troje deel te nemen – een afzijdigheid die maar liefst 18 van de 24 boeken duurt. Het eerste Griekse epische verhaal dat wij kennen, voert zo de meest gevreesde held ten tonele als iemand zich juist niet als zodanig gedraagt en manifesteert. Pas vele boeken verder zien we hem actief op een manier die met die wel met zijn heldenstatus overeenstemt, als wreker van de dood van zijn dierbaarste vriend Patroclus. Maar het lijkt tot de clou van de *Ilias* te behoren dat het boekenlang duurt voor de hoorder/lezer tot getuige van Achilles' heldendom wordt gemaakt.

De *Ilias* kan worden beschouwd als de meest succesvolle vertegenwoordiger van een oraal genre dat zich rond 800 v.Chr. in de Griekse sprekende wereld had verbreid. Dit houdt in dat de *Ilias*-versie van de Trojaanse oorlog geleidelijk de meest gangbare werd. In de tijd waarin dat proces zich voltrok, waren in de Griekse wereld tal van andere 'helden' onderwerp van vergelijkbare verhalen geworden. Daarbij ging het aanvankelijk om verhaalcycli die ertoe dienden om een cultische held, tevens voorvader, een 'liturgie' te bezorgen waarin en waardoor diens heroïsche identiteit kon worden gevierd. Hiermee was geleidelijk een enorm fonds geschapen van personages die typerende rollen vervulden overal waar de verhalen werden gedaan en aanhoord. Zo ontwikkelde zich een context voor verhaalstof gemarkeerd door 'helden' die uniek was voor de Griekse sprekende wereld.

Tot de 'Griekse' voorgeschiedenis van Achilles behoort onder meer dat hij, in tegenstelling tot een aanvankelijke bedoeling, niet geboortig was uit een verbintenis van oppergod Zeus met de door deze hevig begeerde zeegodin Thetis. Onder andere een orakelspreuk had Zeus namelijk in het vooruitzicht gesteld dat zijn wereldheerschap pij zou worden bedreigd door een kind uit die verbintenis. Dit deed hem afzien van de vervulling van zijn verlangen, zeer tot teleurstelling van Thetis, die zich opgescheept zag met de sterveling Peleus. Zij probeerde vervolgens in de beoogde gang van zaken te interveniëren door haar zoon onder te dompelen in het water van de onderwereld-rivier de Styx, om hem althans de onsterfelijkheid te bezorgen. Dat zij hem daartoe bij zijn hiel vasthield, onderschepte evenwel de werkzaamheid van deze procedure.

Statius' *Achilleïs* is een betrekkelijke laatkomer in de epische traditie die zich had ontwikkeld uit de verhaalstof betreffende de inname van Troje. Maar ook de achtergrond van de *Achilleïs* wordt gevormd door de orale epische traditie rond die legendarische strijd. In die traditie gold de *Ilias* als het onbetwiste hoogtepunt, en dat bleef zo. De grotendeels wat latere, eveneens uit deze traditie voortgekomen zogenoemde cyclische epen, zoals de *Aithiopsis*, de *Kleine Ilias* en de *Iliupersis*, hadden merendeels ook episodes omvat waarvoor 'Troje' de stof had geleverd (in de middeleeuwen zou men spreken van de *matière de Troyes*). Deze epen hadden een tijd lang wel gecircu-

leerd in de Griekse wereld, maar niet lang genoeg om te resulteren in een handschriftelijke overlevering van enige omvang. Tot in de late oudheid zijn er wel sporen van te vinden, in verhaalversies, in de plot van drama's die we niet kunnen opvatten als uitvloeijsels van de gebruikelijkste versies van *Ilias* en *Odysee* (en dat waren er heel wat). Daarnaast komen we in gelijktijdig overgeleverde handschriftelijke commentaren verwijzingen tegen die we niet allemaal kunnen thuis brengen. Ook het initiatief van de Romeinse dichter Statius om een biografie in epische vorm aan Achilles te wijden had misschien 'nieuws' kunnen opleveren.

Overigens is het wetenswaardig wat de filosoof Aristoteles in zijn *Poetica* opmerkt over 'cyclische epiek'. Hij stelt eerst nadrukkelijk vast dat de organisatie van hun plot (*fabula*) van dien aard was dat ze het alleen al om die reden aflegden tegen de *Ilias*, het moeder-epos dat door hem reeds werd beschouwd als het exclusieve meesterwerk dat het ook in onze ogen is. Al dan niet nog onder de indruk van Aristoteles' oordeel vinden ook wij dat de woede van Achilles als structurerend thema de eenheid aanbrengt waaraan de *Ilias* zijn status van meesterwerk mede te danken heeft. In Statius' project voor zijn *Achilleïs*, die vermoedelijk een soort een epische biografie zou hebben behelsd, zou Aristoteles, bij ontstentenis van zo'n thema, waarschijnlijk weinig heil hebben gezien. Ook lijkt Statius zich weinig aan te trekken van het feit dat er naar de mening van de Romeinse dichter Horatius weinig zegen rust op een artistiek bedoeld verhaal dat *ab ovo* (bij het ei) begint.

Maar met deze min of meer denigrerende karakterisering van de cyclische epen is de kous niet af. Dat wij over de gebeurlijkheden rondom Troje zoveel meer weten dan wat in de *Ilias* wordt verteld of bekend wordt verondersteld – per slot van rekening omvat de *Ilias* het relaas van slechts 51 dagen van een oorlog die zich tien jaren zou hebben voortgesleept – is ondermeer te danken aan de Attische tragediedichters van de vijfde eeuw v.Chr. Die ontleenden namelijk de *fabula* van een deel van hun drama's aan de, uiteindelijk door de *Ilias* overvleugelde, 'cyclische' verhaalversies. Van Aeschylus is zelfs bekend dat hij een trilogie heeft geschreven die *Achilleïs* heette, maar er is niet eens een fragment van overgeleverd. Deze verhaalversies leverden vanaf de zesde eeuw v.Chr. op enorme schaal de onderwerpen voor de schilderingen op Attische keramiek ('vazen'). Er waren dus velerlei wegen waarlangs niet alleen Troje-stof, maar de totale Griekse mythologische traditie productief bleef. In het algemeen is vol te houden dat in de hele antieke verhalende literatuur – wat wij het domein van de 'fictie' zouden noemen – zeker tot aan de tweede eeuw v.Chr. de homerische helden als exclusieve 'helden van het verhaal' bleven figureren als representanten van al wat menselijk is.

In dit verband is het illustratief dat het in Statius' *Achilleïs* zelfs expliciet en thematisch gaat om bloed dat kruipt waar het niet gaan kan. Dat 'bloed' staat dan voor

Achilles' aanleg voor heldhaftig gedrag. Die treedt namelijk nolens volens aan de dag wanneer hij, zoals in boek I van de *Achilleïs* wordt verteld, zijn vermomming als meisje te midden van de dochters van koning Lycomedes niet weet vol te houden, zodra hij met een stuk wapenrusting wordt geconfronteerd. Het bestaan van zulke variërende elementen in epische verhaalstof – hier betreffende de biografie van het epische personage Achilles – confronteert ons weer met wat kenmerkend was voor de oorspronkelijke, door de Griekse wereld gedomineerde, literaire traditie. Dat houdt overigens niet in dat we daarin te maken hebben met een 'verhalenfonds' dat pas na de *Ilias* zou zijn 'ontstaan', dat moge duidelijk zijn geworden. Onder andere weten we van de rol die de Attische tragedie heeft gespeeld in het vasthouden van allerlei verhaalversies waarvoor werd geput uit dat 'post-Iliadische' complex dat zelf de neerslag vormde van het 'pre-homerische' fonds, waarmee de Iliasdichter zijn voordeel al had gedaan. De manier waarop dat gedaan was, heeft tevens de bijzondere positie van de *Ilias* bewerkstelligd – en natuurlijk ook die van de *Odyssee*, die tenslotte de terugkeer van een Troje-'veteraan' behelsde.

In de loop van de tijd ontwikkelde zich de mogelijkheid met episch gevormde taal een geheel van gebeurtenissen te formeren om daarmee een zogenaamd 'volledige' versie van het Troje-verhaal te presenteren. Maar dan bevinden we ons al in een veel latere periode waarin de literaire traditie van de Grieken reeds lange tijd een hoofdrol vervulde in de Romeinse wereld.

Achilles in de epische literatuur van Grieken en Romeinen

Al in een vroeg stadium van hun imperiale geschiedenis in de mediterrane wereld waren de Romeinen in aanraking gekomen met de Griekse cultuur. Dit had plaats in de periode dat zij zich in Italië begonnen te manifesteren als politieke macht. De Romeinen lieten zich intensief in met wat zij tijdens hun veroveringen vanaf de vierde eeuw v.Chr. aan culturele situaties en tradities aantreffen en zij zagen in 'hellenisering' een mogelijkheid om zich in positieve zin van hun medeburgers te onderscheiden. Ambitieuze Romeinen bedienden zich van krijgsgevangen gemaakte Grieken om hun kinderen van een hellenistische opvoeding te voorzien. Hellenisering hield niet alleen in dat de Latijnse literatuur wat verhaalstof en literaire conventies betreft geleidelijk door de Griekse werd beheerst. De Romeinen integreerden ook hun opvattingen over het eigen verleden en de eigen identiteit in de episch-mythologische traditie van de Griekse voorstellingswereld. Maar de Griekse mythologie en de verhaaltraditie waarvan de oorsprong in het homerische epos lag bleven de stof leveren voor praktisch alles wat wij als fictionele literatuur zouden karakteriseren. In deze context past het feit dat de Romeinen de stad Troje, als strijdtoneel en inzet van de homeri-

sche Ilias, tot moederstad van Rome maakten. Een aanzienlijke ingezetene van Troje, de held Aeneas, weet zich heelhuids uit de brandende stad te redden. De dichter van de *Ilias* verbindt hieraan een voorspelling omtrent Aeneas' nageslacht die interessante aanknopingspunten bood aan hen die later Troje zouden stileren tot de moederstad van Rome. De essentiële rol die het personage Aeneas zou gaan vervullen, is een goed voorbeeld van hoe het proces van acculturatie in zijn werk ging en laat zien hoe de Romeinen voor zichzelf een plaats reserveerden in het *kulturelle Gedächtnis* van de oude Griekse epiek. Aeneas' rol als voorvader en stichtingsheld vond ten slotte zijn canonieke uitdrukking in de *Aeneïd* van Vergilius. Dat epos was voorafgegaan door een lange literaire overlevering van Romeinse zelfpresentatie geënt op de Griekse epiek. Daardoor kon het gebeuren dat de Romeinen vertrouwdheid met de Griekse literaire en filosofische traditie als de kern van cultuur en geciviliseerde levenswijze waren gaan beschouwen.

Die zelfpresentatie was ondermeer, en in een vroeg stadium, tot uitdrukking gebracht in een bepaalde *lecture* van een passage in boek 20 van de *Ilias*. De episode in kwestie maakt deel uit van de eerste verrichtingen van Achilles wanneer deze na de dood van zijn boezemvriend Patroclus weer aan de gevechten deelneemt. Daarbij heeft Achilles het natuurlijk in de eerste plaats gemunt op Hector, door wie Patroclus is omgebracht. Als tweede doelwit fungeert evenwel de held Aeneas, zoon van godin Aphrodite en de Trojaan Anchises. Deze wordt het vuur na aan de schenen gelegd, iets wat een ingreep uitlokt van de kant van zeegod Poseidon. Dat is enigszins opmerkelijk omdat de god nog een appeltje te schillen had met de Trojanen, die hem immers het toegezegde loon voor zijn aandeel in de bouw van de Trojaanse muren hadden onthouden. Dat juist hij zich toch inzet voor het behoud van Aeneas (en diens nazaten, zoals zal blijken) intensificeert onmiskenbaar het belang van deze episode – iets wat latere (Romeinse) lezers niet zou ontgaan. Poseidons interventie wordt ingeleid door een beroep dat hij op de Olympische goden doet in de volgende bewoordingen:

Ach, wat heb ik te doen met de dappere krijgsheld Aeneas,
die, door Achilles gedood, al gauw naar de Hades zal dalen! (...)
Waarom moet hij, die de hemelgoden voortdurend
welkome brandoffers bracht onschuldig ellende verduren
wegens het leed dat zich, buiten hem om, over anderen uitstort? (...)
Zijn lot is immers in leven te blijven, om zo te voorkomen
dat geen nazaat zal hebben en spoorloos vergaan het geslacht van
Dardanos, die de god Zeus het meest van de kinderen liefhad
die uit hem zelf en sterfelijke vrouwen ooit zijn geboren.

Want de Oppergod trof met zijn haat reeds Priamus' zonen.

*Over het volk der Trojanen zal voortaan Aeneas regeren,
hij en zijn zonen en kleinzoons die later worden geboren.*

(*Ilias*, 20, 293 e.v.)

Hoe de Romeinen deze regels later zouden interpreteren is op te maken uit twee regels van het derde boek van Vergilius' *Aeneis*. Die luiden – nog wel bij monde van orakelgod Apollo in eigen persoon – : *hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris / et nati natorum et qui nascentur ab illis* (“Daar zal over *alle landen* het huis van Aeneas, zijn zonen / en kleinzoons heersen tot in lengte van dagen.”) Reeds een antieke commentator wijst erop dat Vergilius hier de hand licht met Homerus' tekst, waar niet van “allen”, maar bepaald alleen maar van “Trojanen” sprake is. Er bestond dan ook in de oudheid een hardnekkige traditie dat in de Griekse passage bij Homerus van oudsher een andere interpretatie gangbaar was geworden. Daardoor zouden de ‘Aeneaden’, als autochtone familie, een historische aanspraak kunnen maken op macht over of het bezit van het gebied van en rond de stad Troje. Als je van dit soort zaken kennis neemt, is het niet moeilijk je te realiseren dat in een tijd waarin, alleen al bij ontstentenis van boekdrukkunst, van een canonieke tekst of tekstlezing nauwelijks sprake was, gezaghebbende teksten zoals de homerische met ‘filologische’ middelen werden ingezet om claims omtrent macht en gezag kracht bij te zetten. Onder expliciete verwijzing naar de *Aeneis* orakelt de filosoof Peter Sloterdijk: “Die Weltmacht ist eine Tochter der Prophetie” (*Zeilen und Tage*, 272). Het is overigens duidelijk dat we bij zulke manipulaties te maken hebben met antieke voorlopers, dat wil zeggen in feite de modellen van de talrijke stichtingsmythen of legenden die er in de middeleeuwen toe dienden om hele volken van legitimatie en fundament te voorzien. De epische stad Troje vervulde zelfs bij voorkeur die rol. En in een soort gelaagde navolging beriep men zich op de stad Rome.

Ook bij Ovidius worden talloze elementen uit de Trojaanse verhalenvoorraad aange troffen die als aanvulling hebben gediend voor homerisch georiënteerde verhaalstof. Hoewel er in de mythe niet zoveel over het leven van Achilles wordt verteld, vinden we bij Ovidius toespelingen op allerlei niet-iliadische episodes waarbij Achilles betrokken was, waaronder Achilles' vermomming als meisje te midden van de dochters van koning Lycomedes, die door Ulixes doorzien wordt (*Metam.* XIII, 162-180 en 304-305). In boek XII en XIII maakt Ulixes aanspraak op de wapenrusting van de inmiddels omgekomen Achilles (XII, 620-628; XIII, 1-383; in het bijzonder XIII, 179-180) – een aanspraak waar die van Ajax tegenover staat. In dat betoog komt even aan de orde hoe verdienstelijk Ulixes zich gemaakt heeft door Achilles aan het hof van Lyco-

medes als ‘dienstweigeraar’ te ontmaskeren. De inhoud van de *Metamorfosen* geeft op zichzelf trouwens al een goed beeld van de enorme uitbreiding van de mythologische verhaalstof die in de hellenistische periode zijn beslag had gekregen na uit een enorm aantal bronnen te zijn toegevloeid.

Bronnen voor Troje-stof in de middeleeuwen: Dictys Cretensis en Dares Phrygius Een gedeelte van de verhaalstof betreffende Troje heeft ook sporen nagelaten in twee enigszins bizarre, maar in de middeleeuwen wel hoog gewaardeerde geschriften van *self-styled* persoonlijke ‘getuigen’ van de Trojaanse oorlog. Deze geschriften voorzagen middeleeuwse, maar ook latere auteurs – zelfs tot tamelijk ver voorbij Shakespeare – van mythologische stof, vooral voor zover die met de Trojaanse verteltraditie was verbonden. Daarbij ging het dan vooral om zaken die de middeleeuwse auteurs niet in de erkende Latijnse klassieken aangetroffen. Middeleeuwse versies van de geschiedenis rond Troje, zoals Jacob van Maerlants *Historie van Troyen* en Maerlants bron Benoît de Sainte-Maure’s *Roman de Troie*, zijn deels op deze vermeende ooggetuigenverslagen gebaseerd.

Graecum non legitur, dus de mogelijkheid om zich uit klassiek-Griekse bronnen toegang te verschaffen tot de Trojaanse vertelstof bestond niet. Dit maakte dat middeleeuwse epische vertellers op alternatieven waren aangewezen. Gelukkig boden deze zich aan in de vorm van het tweetal ‘getuigenissen’ dat werd gepresenteerd als in het Latijn vertaalde verslagen van de hand van Griekse auteurs die zich uitgaven voor tijdgenoten en tevens ooggetuigen van de legendarische gebeurtenissen in kwestie. Een extra interessant aspect aan deze teksten was dat er ook uitvoerig aandacht werd besteed aan tal van omstandigheden en gebeurtenissen, waarvan men meende te weten dat ze niet voorkwamen in de *Ilias* of waarover men uit de klassiek-Latijnse overlevering niet of anders geïnformeerd was. Zulke afwijkende versies konden bijvoorbeeld de voorgeschiedenis van de strijd om Troje betreffen, of de avonturen van de helden op hun terugreis naar huis. De huidige lezer die van deze teksten geen weet heeft, kan menigmaal de indruk krijgen dat de middeleeuwse chroniqueur die men onder handen heeft, bijvoorbeeld Benoît de Sainte-Maure, van de geschiedenis van en rond Troje aanzienlijk meer afwist dan wij nu – en (soms) ook meer dan klassieke Latijnse *auctores* zoals Vergilius en Ovidius. De apocriefe teksten in kwestie zijn ons echter handschriftelijk overgeleverd zodat wij tamelijk precies weten waar middeleeuwse auteurs hun kennis van Trojaanse aangelegenheden vandaan haalden. Maerlant en, in Duitsland, Konrad von Würzburg volgen hun bron, Benoît de Sainte-Maure, trouw – wat de vraag doet rijzen waarom zij in en door hun inlijving van Statius’ *Achilleïs* van die gewoonte zijn afgeweken en of zij de enigen waren die dat deden.

Die als ooggetuigenissen fungerende, heden ten dage meestal als apocrief beschouwde, teksten hadden hun oorsprong onder meer te danken gehad aan ontwikkelingen op het gebied van literatuur en onderwijs binnen de klassieke wereld, in het bijzonder het Latijn sprekende deel daarvan. Deze hadden tot gevolg gehad dat het niet meer vanzelf sprak dat cultuur en eruditie inhielden dat men kennis had van het steeds moeilijker toegankelijke homerische Grieks. Toch wilde men, tot laat in de oudheid, op de hoogte blijven van het verhaaluniversum waarvoor de homerisch-epische traditie als grondslag had gediend. Vandaar de toename, ongeveer vanaf de tweede eeuw n.Chr., van de productie van naslagwerken en beknopte overzichten van de wereld van mythe en sage. De behoefte daaraan werd mede gerationaliseerd doordat het gezag van ‘Homerus’ in bepaalde perioden en kringen aan kritiek was komen bloot te staan. Al in de klassieke periode van de Griekse cultuur hadden filosofen als Plato het gezag van ‘Homerus’ ondergraven met argumenten van filosofische en morele aard die onder meer een geduchte kritiek op het epische ‘godenapparaat’ hadden ingehouden. Ook het historische gezag van ‘Homerus’ stond bloot aan erosie, hetgeen ertoe leidde dat er een traditie ontstond waarin men er een speciaal plezier in schiep om homerische voorstellingen van zaken aangaande de vroege heroïsche geschiedenis stelselmatig te dementeren. Dat leverde een genre van door sofisten en retoren gedeclameerde en gepubliceerde teksten op die een vorm van *Homer-bashing* ten doel hadden. Een goed en invloedrijk voorbeeld daarvan biedt een Griekstalig retorisch traktaat van de hand van Dio Chrysostomus (40-120 n.Chr.) met de titel *De Trojaanse redevoering*. Daarin staat de schrijver maar één doel voor ogen: zijn lezers ervan overtuigen dat de *Ilias* dient te worden beschouwd als een aaneenrijging van onwaarschijnlijkheden en tegenstrijdigheden zodat er alle reden is om aan te nemen dat Troje in feite nooit ingenomen is – een aanname die natuurlijk de nekslag zou betekenen voor de voorstelling van een uit Troje’s as geboren Rome. Een interessant onderdeel van de argumentatie is daarbij dat datgene wat de *Ilias* volgens Aristoteles tot een onovertroffen meesterwerk maakt, te weten dat er van was afgezien om het verhaal in chronologische volgorde uit de doeken te doen, door Dio juist werd beschouwd als een strategie om te verhullen dat er geen sprake kon zijn van een aanemelijk verslag van samenhangende gebeurtenissen. Dat Dio het van het gezag van een ‘Egyptische priester’ moest hebben om zijn argumenten kracht bij te zetten, is een typerend voor zijn tijd. Iets dergelijks zien we uitgerekend terug bij een van de zogenaamde contemporaine ‘verslagen’ van de Trojaanse oorlog, en wel de *Ephemeris Belli Trojani* van Dictys Cretensis. Degene die de tekst op schrift zou hebben gesteld, geeft voor dat de lezer te maken heeft met een in zes boeken weergegeven verslag van de strijd om Troje van de hand van iemand die in het gevolg van de (in de *Ilias* inder-

daad vermelde) koning Idomeneus als bondgenoot van de Grieken aan de gevechten zou hebben deelgenomen. Het werk is alleen in een Latijnse versie overgeleverd, en ene Lucius Septimius deelt mee dat het in het Phoenicisch gestelde origineel op Kreta was gevonden, en wel genoteerd “op schrijfplankjes van lindehout” die door een herder in het graf van Dictys waren aangetroffen. De tekst zou vervolgens ‘in het Grieks’ zijn getranscribeerd of vertaald en in Rome aan keizer Nero (eerste eeuw n.Chr.) zijn aangeboden. Daarna zou de tekst in het Latijn zijn vertaald. Septimius (de vertaler, moeten wij concluderen) deelt mee dat hij de eerste vijf boeken volledig heeft weergegeven, maar slechts een samenvatting heeft gegeven van het zesde boek met verslagen van de avonturen van de helden op hun terugkeer naar huis. Dat Nero in deze samenhang wordt opgevoerd, kan in zoverre betekenisvol zijn dat deze keizer geobsedeerd was door het Trojaanse verleden van Rome en tijdens de beruchte brand van de stad, die hij mogelijk zelf had gesticht, in theatrale uitdossing en zichzelf op een citer begeleidend uit een ‘Ondergang van Troje’ had gedeclameerd. In werkelijkheid stamt de Latijnse versie vermoedelijk uit de vierde eeuw n.Chr.; een Griekse versie waarvan een paar fragmenten op papyrus zijn gevonden, is een eeuw ouder.

Waren in Dictys’ verslag de zaken vanuit het standpunt van de Grieken bekeken en beoordeeld, het andere vermeende ooggetuigenverslag van de strijd om Troje, dat aan een zekere Dares Phrygius werd toegeschreven, bekeek het verloop van de oorlog van de Trojaanse (i.e. Phrygische) kant. In de proloog van deze *Historia de excidio Troiae* geeft Cornelius Nepos (onder die naam staat een Romeinse biografie uit de eerste eeuw v.Chr. bekend) zich uit voor de vertaler van dat werk en draagt hij het op aan de geschiedschrijver Sallustius. Het geschrift, dat aanzienlijk korter is uitgevallen dan het Troje-journaal van Dictys, wordt voor het eerst genoemd door de encyclopedist Isidorus van Sevilla en stamt vermoedelijk ook uit diens tijd – ca. 560-636. Voor beide verslagen geldt overigens dat ze voor de christelijke middeleeuwse lezer het voordeel hadden dat er geen sprake was van enige interventie door Olympische goddelijke machten.

Overige antieke bronnen voor middeleeuwse epiek

Het heldenbestand waarover middeleeuwse vertellers beschikten, omvatte niet alleen een canon van post-antieke personages die zij als hun ‘tijdgenoten’ konden beschouwen, zoals Karel de Grote, Roelant en koning Arthur met zijn Tafelronde, ook een keur van voor- en anderszins onchristelijke helden maakte er deel van uit. Dat was te danken aan de vooral sinds de Karolingische periode gecultiveerde vertrouwde met antieke Latijnse auteurs. Vooral Vergilius’ *Aeneïas* en Ovidius’ *Metamorfosen* bleven de stof leveren voor de zogeheten *matière de Troyes*. Het laatste werk was sowieso in de

middeleeuwen de rijkste bron voor de antieke, vooral mythologische verhaaltraditie. De wijze waarop de Romeinen het ontstaan van Rome een plaats hadden gegeven in de canon van verhalen rond de stad Troje zou van beslissende betekenis zijn voor hoe men in de middeleeuwen de relatie met de oudheid bleef cultiveren.

Naast de hierboven genoemde werken genoot de *Achilleïs* van Statius grote populariteit, omdat het werk een geprononceerde rol vervulde in het propedeutische onderwijs in het Latijn. Het curriculum hiervan omvatte ondermeer de lectuur van een aantal klassieke en laat-klassieke Latijnse geschriften, die deel uitmaakten van het zogeheten *Liber Catonianus*. Tot deze kleine canon van *sex auctores* behoorde, naast Statius' Onvoltooide, ook de *Disticha Catonis* (derde eeuw n.Chr.), de verzameling dierfabels van Avianus (vierde eeuw), het epische gedicht *De Raptu Proserpinae* van Claudianus (rond 400 n.Chr.), van Maximinianus (zesde eeuw) een bundel elegieën die merendeels uit citaten van klassieke dichters waren samengesteld, en vaak ook de *Ilias Latina*. Dat laatste werk, waarover verderop meer, was eveneens een belangrijke bron voor de kennis van de Troje-stof.

Er was nog een andere culturele factor die in de latere oudheid van belang was voor de productie en consumptie van literaire teksten: het opkomende christendom, gevoed door een nieuwe duiding van levensgeluk in termen van zielenheil en hierna maals. De vertrouwdheid met het klassieke Latijn waarvan kloosterlingen en andere *clerici* blijk gaven, was natuurlijk enerzijds het gevolg van de intact gebleven gewoonte om (Latijnse) teksten te kopiëren, maar anderzijds tevens de noodzakelijke voorwaarde daarvoor. De onderwijspolitiek van Karel de Grote was er dan ook op gericht om die gewoonte veilig te stellen en daarmee de receptie van althans de klassiek *Latijnse* literatuur te waarborgen. De behoefte van Karel, hem mogelijk door zijn erudiete omgeving ingefluisterd, om zich door middel van de *renovatio Imperii et studiorum* van de continuïteit van het Romeinse Rijk te verzekeren door zijn eigen rijk, heeft daarbij vast een rol bij gespeeld.

Om een indruk te krijgen van het soort Latijnse 'literaire' teksten waarover men vanaf de vroege middeleeuwen de beschikking had, is het nuttig een voorlopig, en ook enigszins chronologisch, onderscheid te maken tussen twee soorten 'klassieke' Latijnse teksten. De eerste soort noemen wij ook nog zo en dan denken we onder meer aan Vergilius (*Bucolica*, *Georgica* en *Aeneïs*), Ovidius (*Metamorfosen*), Statius (*Thebaïs* en *Achilleïs*), Horatius (*Ars Poetica*), Cicero (filosofische traktaten) en Seneca (idem). De tweede soort valt in twee categorieën uiteen. De eerste omvat geschriften die weliswaar uit de latere oudheid stammen, maar niettemin voor 'klassiek' kunnen doorgaan: zelfstandige geschriften die volkomen doordrenkt zijn van de klassieke levensleer en wereldbeschouwing maar, van ons uit bezien, ook elementen bevatten

van wat we voor het gemak maar even als ‘middeleeuwse’ opvattingen aanduiden. Dan valt de denken aan voorchristelijke geschriften zoals *De Droom van Scipio* van de hand van Macrobius (rond 400 n.Chr.). Ook de *Stad Gods* van Augustinus (ook rond 400) behoort tot deze categorie – een werk met een enorme invloed op de manier waarop de christenen de oude heidense wereld, het zogenoemde *saeculum*, zouden benaderen en benutten. Als derde voorbeeld moge de *Consolatio Philosophiae* van Boëthius (rond 500) dienen. Dat is een werk dat zowel in theorie als inhoudelijk de antieke filosofische traditie met nadrukkelijk pedagogische bedoelingen weergeeft, maar, geschreven als het was door een overtuigd christenmens, tevens uitstekend dienst kon (en zou) doen om de christelijke leer te rijmen met de antieke filosofie. Het geschrift van Boëthius zou op dit punt dan ook als een zeldzaam belangrijke inspiratie dienen voor de scholastieke filosofie zoals die zich vanaf de twaalfde eeuw zou ontwikkelen. Evenals de heidense filosofen Cicero en Seneca, en de hierboven genoemde Augustinus, voorzag Boëthius in een intellectuele behoefte die het gevolg was van het feit dat in West-Europa de toegang tot de Griekse klassieke oudheid nu eenmaal door het Latijn bemiddeld moest worden.

Van een heel ander karakter is de tweede categorie, te weten die van de laatantieke tekstcommentaren. Het beroemdste is het commentaar van Servius (ca. 400) op het werk van Vergilius, dat tevens een vracht aan informatie over de oudheid aanleverde. In enkele gevallen bood een commentaar dat samen met de klassieke tekst waaraan het was gewijd, was overgeleverd de enige mogelijkheid om nog van die tekst kennis te nemen. Een voorbeeld daarvan is de al genoemde, in de middeleeuwen zeer gezaghebbende tekst *De Droom van Scipio*, waarmee Cicero zijn verhandeling over de Staat (*De Re Publica*, eerste eeuw v.Chr.) had besloten. Terwijl de rest van het werk onbekend was – het kwam pas in de negentiende eeuw boven water – was het gedeelte over Scipio’s droom toegankelijk gebleven vanwege het hierboven genoemde neo-Platoonse commentaar van Macrobius dat Cicero’s tekst meestal vergezelde.

Nog weer een andere bron waaruit de middeleeuwers konden putten voor kennis van de klassieke oudheid vormden de traktaten over de klassiek-Latijnse grammatica. De meest gezaghebbende waren die van Donatus (310-380) en Priscianus (rond 500). Dergelijke traktaten bevatten vaak voorbeelden van de toepassing van grammaticale regels die niet altijd aan de overbekende klassieke auteurs waren ontleend. Daarnaast waren er geschriften die ten behoeve van het onderwijs de rol vervulden van een soort encyclopedieën. Ook deze genoten een enorm gezag. De auteurs waren Martianus Capella en Isidorus van Sevilla. De eerste schreef aan het begin van de vijfde eeuw in een mengsel van proza en poëzie een bizar soort handboek dat zichzelf ook expliciet aanbood om als leerboek te dienen voor het onderwijs in de *artes liberales*. De allego-

riserende titel van Martianus' werk luidde *De Nuptiis Mercurii et Philologiae* (Het huwelijk van Mercurius en de Filologie), waarbij Mercurius werd vereenzelvigd met het Quadrivium (de rekenkundige vakken) en de Filologie het Trivium (de taalvakken) vertegenwoordigde. Van de hand van bisschop Isidorus van Sevilla (ca. 560-636) was het encyclopedische werk met de titel *Etymologiae*, dat over veel meer handelde dan over de herkomst van woordbetekenissen. Er werd onophoudelijk naar verwezen.

In dit verband hoort ook de *Ilias Latina* thuis, een van de onderdelen van het eerder genoemde *Liber Catonianus*. Het betreft een Latijns episch gedicht uit de eerste eeuw na Christus dat in 1070 dactylische hexameters een samenvatting van de *Ilias* biedt: het brengt de tekst terug tot ongeveer 1/14 van het origineel in een steeds meer gecondenseerde weergave. Van dit hoogst onbetrouwbare werk, dat in geen enkel opzicht recht doet aan het origineel, zijn maar liefst meer dan 100 manuscripten bekend. Sporen ervan worden zowel bij Benoît de Sainte-Maure als bij diens navolgers Maerlant en Von Würzburg aangetroffen. In hun werk neemt de verhalencyclus over Troje, in aansluiting bij de *Ilias Latina*, dan ook een aanvang met de Argonauten die in de buurt van Troje arriveren en daarvandaan vertrekken met een Trojaanse prinses. De consequentie daarvan was dat de schaking van Helena als een represaille moest worden voorgesteld. Benoît de Sainte-Maure liet zich voornamelijk door deze verslagen (*Dictys Cretensis*, *Dares Phrygius*, en *Ilias Latina*) leiden en dat geldt dus ook voor de epen over Troje van Jacob van Maerlant en Konrad von Würzburg. Des te opmerkelijker is het dat Maerlant en Von Würzburg voor de Scyros-episode een beroep doen op Statius' onvoltooide *Achilleïs*. Mogelijk beschouwden zij het als een gemiste kans dat De Sainte-Maure op dit punt in het verhaal die mogelijkheid had genegeerd. Het is aannemelijk dat zij goed op de hoogte zijn geweest van de passage in boek XIII van de *Metamorfosen* van Ovidius (regels 162-169) waarin Ulixes aan het woord is, en eenvoudigweg hebben verondersteld dat bij de drie generaties na Ovidius opererende Statius een uitvoerig op die episode inzoomende tekst te vinden was. De *Achilleïs* maakte deel uit van het *Liber Catonianus*, dus was er geen *Feintipp* voor nodig om zich bij Statius nader over de episode in kwestie te oriënteren.

Het heeft tot in de renaissance geduurd voordat Homerus in het westen weer in het Grieks kon worden gelezen en het vertrouwen in de 'ooggetuigenverslagen' begon af te nemen. Bepaalde verhaalelementen uit die traditie bleven evenwel intact en in gebruik. Shakespeare's drama *Troilus en Cressida* biedt er een mooi voorbeeld van. Toch is het opmerkelijk dat zelfs de beschikbaarheid van de 'echte' Homerus sinds het einde van de vijftiende eeuw niet meteen korte metten maakte met de doorwerking van die 'verslagen'. Daar moet iets bijzonders achter gezeten hebben – mogelijk iets wat te maken had met het beeld van de held Achilles dat in de ontstaansperiodes van

middeleeuwse epen over Troje gangbaar was. Uiteraard was het moeilijk voor een middeleeuwse christelijke auteur aan het *Fatum* en/of de goden een plaats toe te kennen. Tegelijk moet men bedenken dat ook een christen veel gelegen was aan het stamvaderschap van Aeneas ten aanzien van Rome; allerlei claims die zowel dynastieën van Rooms keizerschap als de pauselijke successie betroffen, hingen immers samen met de door Vergilius verwoorde bestemming van de Stad tot mondiale heerschappij. Maar de voorgeschiedenis van de uitverkorenheid van Aeneas die, zoals we zagen, in de *Ilias* reeds was aangeduid, moest gezuiverd te worden van een smet waardoor de held in diskrediet werd gebracht, namelijk dat hij kon worden gezien als iemand die zijn vaderstad (Troje) had verraden – een insinuatie die in de apocriefe traditie regelmatig te vinden was, maar waartegen de Romeinse geschiedschrijver Livius (59 v.Chr.-17 n. Chr.) de held reeds met verve had verdedigd.

Waakzaamheid was dus geboden voor ieder die zich op zijn beurt waagde aan een afwijkende versie van de Trojaanse geschiedenis. In de beoordeling van Achilles moest de overweging betrokken worden dat zijn voorbestemde rol als noodzakelijke voorwaarde voor de ondergang van Troje – hij moest wel aan de expeditie meedoen om de voorspelling over zijn vroege dood te vervullen – hem tot onderdeel maakt van het ‘heilsplan’ voor Rome’s wereldheerschappij. Daarin en daardoor vervult hij een rol die te vergelijken valt met die van Adam in de katholieke exegese: diens zonde werd beschouwd als een noodzakelijke voorwaarde voor de *felix exitus* die in de Verlossing door Christus lag opgesloten (men sprak in die zin wel van een *felix culpa*).

Vanaf de latere oudheid bestond er, in het bijzonder voor onderwijsdoeleinden, een traditie van didactische inleiding die voorafging aan het commentaar op antieke teksten: de reeds genoemde *accessus*. Tot deze traditie behoorde de buitengewoon invloedrijke inleiding van Servius tot zijn commentaren op het hele oeuvre van Vergilius en een inleiding van de hand van Boëthius op een traktaat over de logica van de filosoof Porphyrius. Deze dienden latere commentatoren tot model. De inrichting van de *accessus* was doorgaans nogal schools, maar dan ook voor het onderwijs bedoeld. Een indeling in zogenoemde *circumstantiae*, oftewel rubrieken, zoals die bij Servius werd aangetroffen, werd misschien al vanaf de negende eeuw standaard. De Latijnse termen voor deze rubrieken, die lange tijd de indeling domineerden, luiden *poetae vita*, *titulus operis*, *qualitas carminis*, *auctoris intentio*, *numerus librorum*, *ordo librorum*, *explanatio*. Geleidelijk aan verloor de *accessus* zijn positie als inleiding op een commentaar en ging functioneren als een inleidend college over een antieke auteur. Ook kregen vragen over de *germanitas* (authenticiteit) steeds meer gewicht en werd toenemend aandacht besteed aan kwesties betreffende de bedoeling, strekking, en moraal van een tekst. Daarnaast werd in verschillende mate, afhankelijk van de

aard van de besproken tekst, aandacht besteed aan de *vita* van een auteur, vaak heel summier, zoals in Statius' geval. Ook konden de grondslagen worden opgediept voor bepaalde allegorische interpretaties, die veelal als de hoofdzaak werden beschouwd.

Bij de overgeleverde *accessus* bij Statius' *Achilleïs* spitsen de vragen zich vooral toe op kwesties betreffende de *intentio auctoris*. Hier domineerde de opvatting dat het Statius' bedoeling zou zijn geweest met zijn epos de vraag te beantwoorden of het in principe mogelijk was aan een lotsbestemming iets te veranderen. Het antwoord – *nee* – zou dan zijn opgesloten in Thetis' mislukte pogingen haar zoon Achilles buiten de oorlog om Troje te houden. Het zich in Florence bevindende manuscript dat hierover het duidelijkst is, voegt ter verheldering van de voorgeschiedenis van die beschikking het verhaal toe over de bruiloft van Peleus, de rol van Paris en Helena enzovoort. In een ander handschrift worden zelfs enige tekstregels geïnterpoleerd om de moraal te verduidelijken en vooral geen misverstanden te laten bestaan over de *utilitas* van dit epos. Deze nadrukkelijk moralistische interpretatie van de *Achilleïs* kan er (in de twaalfde eeuw) toe hebben bijgedragen dat Statius' epos in het *liber Catonianus* werd opgenomen. Een van de daarvan deel uitmakende *disticha Catonis* luidt immers:

Raadpleeg maar geen orakel inzake wat God met je voorheeft:
wat Hij over jou besluit voert Hij zonder jou uit!

Het loont de moeite om een *accessus* (bekend als Gronov. 66) bij de *Achilleïs* onder de loupe te nemen, die vertegenwoordigd is door drie manuscripten uit de dertiende (Maerlants en Von Würzburgs) eeuw. De tekst is in de loop van de tijd kennelijk enige malen omgewerkt. Bij vergelijking met voorbeelden ervan uit de voorafgaande eeuw en met diverse *Thebaïs-accessus* uit dezelfde tijd, valt op dat Statius niet meer in de eerste plaats als *historiographus* wordt aangeduid, maar dat wordt beklemtoond dat de *Achilleïs* vooral een hoge rang inneemt te midden van *libros scolasticos*. Dit impliceert dat het epos vooral als een schooltekst wordt beschouwd, dus expliciet bedoeld als schools en educatief. Wat de *circumstantiae* betreft, valt op dat er in dit geval twee buiten beschouwing blijven: *vita poetae* en, althans expliciet, de *intentio auctoris*. De karakterisering van de *Achilleïs* als een werk van auteur Statius is dus eigenlijk uit het zicht verdwenen en het morele aspect (*ethica pars*) wordt benadrukt. De *intentio* van het werk is, zo vernemen we, dat het ons *per virtutes Achillis informat ad virtutes et doceat nos vitare desidiam et torporem* (door de deugden van Achilles in staat stelt tot deugd en leert verlammeende inertie te schuwen). Tevens wordt erop gewezen dat de *Achilleïs* ons leert dat men zich vergeefs verzet tegen de *dispositio fatorum* (schikking van het lot). Statius' schrijfstijl wordt beschreven als *grandiloquus* (hoogdravend,

bombastisch) en *difficilis*. In dat verband vermeldt de *accessus* welke schrijfstijlen er te onderscheiden zijn: *humilis stilus* (zoals in Vergilius' *Bucolica*), de *mediocris stilus* (zoals in diens *Georgica*) en de *grandiloquus stilus* (zoals in de *Aeneïd*), die van het heldendicht. Aan de familiegeschiedenis van Achilles wordt bijzonder veel aandacht besteed. Wat de inrichting van het epos betreft, wordt een wat minder traditioneel, en inderdaad ook wat relevanter onderscheid gemaakt tussen twee *ordines scribendi*: een *ordo naturalis* en een *ordo artificialis*. Met de eerste term wordt bedoeld op een volgorde van vertellen die met de volgorde van de gebeurtenissen overeenstemt. Dat is karakteristiek voor de *Thebaïd*. Maar de tweede manier treft men aan in de *Achilleïd*. Daarin wordt immers eerst het verhaal gedaan over de poging van Thetis haar zoon van deelname aan de strijd rond Troje te vrijwaren door hem op Scyros aan het hof van Lycomedes in veiligheid te brengen. Pas aan het einde krijgen we, en wel bij monde van Achilles zelf, te horen hoe het toeging tijdens zijn *infantia* onder de hoede van de centaur Chiron. Dit verslag doet hij ten overstaan van Ulixes wanneer deze hem meeneemt naar Troje. Wat dat betreft lijkt de *Achilleïd*, aldus deze *accessus*, op de *Aeneïd*, waar we immers eerst lezen over de avonturen die Aeneas bij Dido in Carthago brengen. Daar aangekomen doet de held zelf verslag van zijn eerdere belevenissen. Verder is opmerkelijk dat vermeld wordt dat Statius door de dood verhinderd werd zijn epos te *consumare*. Dat is blijkbaar iets dat men zich in de middeleeuwen realiseerde. In dat verband is eigenaardig dat in deze *accessus* aan het slot toch expliciet van de indeling van het epos in vijf *volumina* sprake is. Dat versterkt de indruk dat we hier met een enige malen herbewerkte *accessus*-versie te maken hebben – wat hem overigens niet minder interessant maakt.